

Scola grischuna plurilingua

Ina publicaziun nova fa bilantscha

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ*

■ «La regenza grischuna ha deliberà la missiva tar la revisiun totala da la lescha davart las scolas popularas dal chantun Grischun (lescha da linguas).» **Uschia entscheiva il rapport da p. 2 en La Quotidiana dals 27 da fanadur, strusch 50 onns suenter ils 19 da november 1961, data da la lescha vertenta en chausa.** Dals 17 als 19 d'october duai il Cussegl grond discutir la missiva. Quai maina segir lungas debattas cun blers votums, tant pli ch'il suveran svizzer, suenter mais chargiads d'emoziuns, duai renovar ses cussegl nazional ils 23 d'october, pia paucs dis suenter la sessiun a Cuira. Nossa scola auta pedagogica (SAP) ha per cletg procurà ad uras per materia da discutir. Ils 15 e 16 da settember 2010 ha l'arranschà ina dieta davart la plurilinguitad (v. La Quotidiana dals 20 da settember 2010). Ins ha gist publictà las actas da quella occurrenza (1). Las pliras contribuziuns da lez volum sa refereschian pli u main directamain a la scola grischuna. Ils dus editurs punctueschan: «Ins n'astga betg resguardar questa publicaziun sco ina collecziun classica d'actas reservada a persunas versadas, anzi, nus lain cuntanscher in public uschè vast sco pussaivel, cunzunt quellas persunas che lavuran en il champ da la didactica da linguas, per las gidar a moda effectiva» (p. 17).

Destins linguistics pregiuditgads

La SAP da l'unic chantun svizzer trilingua aveva envidà t. a. trais persunas dal fatg che han commentà nossas relaziuns sa basond sin lur vasta experienza: *Claudine Brohy* (Universitad da Friburg), *Britta Hufeisen* (Universitad tecnica da Darmstadt, hufeisen@spz.tu-darmstadt.de) ed il Vallesan germanofon e fervent latinist *Ivar Werlen* (Universitad da Berna, iwar.werlen@isw.unibe.ch). Dus destins linguistics stattan a cor a Werlen, il minoritari e l'immigrà: «Ils Rumantschs èn ina minoritad, quai ston ins simplamain reconuscher, ha ditg(...) in respreschentant da la maioritad germanofona. Cun 'reconuscher' manegiava'l che lezs duajan sa deportar sco ina minoritad che haja da s'adattar. Umans rumantschs ston esser plurilingvs perquai ch'i fan part da la minoritad(...). I na dat (bunamain) nagin germanofon che sa fetschia bregia d'emprer in dals idioms rumantschs – pertge in summa faschess el quai? La maioritad na fa nagut per chapir la minoritad. Il burdi d'emprer paisa sin la minoritad(...). Ins s'occupa da la fadia dals umans immigrads cun la lingua pervi da las relaziuns socialas che forzas da lavur estras han chaschunà» (pp. 300–301). Werlen ha plinavant «accentuà la scola bilingua da Cuira (tudestga-taliana e tudestga-rumantscha) sco emprova efficacia organisada dapi 2000; il Post da perscrutaziun per la plurilinguitad (Universitad da Berna) l'ha cumpagnada durant ils emprims onns, uss è lezza scola in'instituziun.» (p. 302). Era Britta Hufeisen, docenta en ina regiun fitg industrialisada, ha punctuà il cas d'uffants ord la populaziun immigrada: «Bliers arivan a scola cun plis linguatgs, pia cun savidas linguistics individualas. Ins sto far atenziun da resguardar ed apprezzar quests linguatgs. Igl è cler che la magistraglia na sto betg plidar ed encler tut las linguas represchentadas en ina classa; ma ella duess savair da lezza varietad, stimular ils uffants da las cumparegliar e da s'accorscher d'ellas, ed als far chapir che quai è ina ritgezza ch'ins na sto betg zuppar(...)». Nus basegnain urgentamain lur linguas da derivanza sco fundaments, e quai betg mo per motivs puramain linguistics» (pp. 284 e 287). Quel grond chapital linguistic che na vegn betg cultivà duess la scola grischuna resguardar

Umans rumantschs ston esser plurilingvs perquai ch'i fan part d'ina minoritad.

FOTO N. SIMMEN

dapli, cunzunt en regiuns cun blera immigraziun sco l'Engiadina'ota e la vallada dal Rain enturn Cuira.

Maioritads e minoritads

Avant dus mais a Friburg han l'autur da questas lingias e sia consorta stuì dudir la gritta d'in taxist romand cunter ina docenta da l'universitad che jau aveva gist menziunà sco promotura da la bilinguitad; lezza promoziun saja la culpa ch'i dettia en l'administraziun memia blers Alemans dal district da la Sense («Les Singinois sont surreprésentés dans l'administration»). Gea, questa chanzun enconuschan ils Flams da Bruxelles/Brüssel: I emprendan diligentamain franzos, ma ils francofons belts na mussan betg adina il medem interess per il flam/ollandais, uschè che Flams survegnan pli tgunsch plazzas da lavur che pretendan bilinguitad. Claudine Brohy, la professuressa friburgaisa surmenziunada, ha mussà tar la dieta da Cuira ch'ella encliega fetg bain la situaziun da las minoritads latinadas dal Grischun: «Las sferas economicas n'èn betg persvasas ch'i saja impurtant d'enconuscher plirs linguatgs» (p. 29). Ella citescha *Xavier Comtesse*, schef romand d'Avenir Suisse, areguard la bilinguitad franzosa: tudestga dal chantun Berna; lez manega: «La bilinguitad n'è betg in trumf(...). Il linguatg decisiv è l'englais(...)». Berna promova dus linguatgs a l'ur.»

Tge tudestg instruir?

In impressari grischun ha scrit a Brohy: «Cur ch'in perscrutader dal chantun Turgit vegn tar nus en il Grischun, ston ses uffants emprer talian u schizunt rumantsch [a scola]; quai l'intimescha il pli savens da desdir. Jau ves plinavant che Rumantschs che s'annunzian tar nus per ina plazza na san savens betg avunda tudestg» (p. 29). Stuessan Turgitais pia decider dals linguatgs instruids da la scola grischuna? E co statti cun il tudestg da la giuventetgna rumantscha? *Cristian Collenberg* (cristian.collenberg@phgr.ch), docent da didactica da linguatgs a la SAP grischuna, rapporta: «Ins dauda che blers Rumantschs 'sappian tudestg meglier' che blers umans da lingua materna tudestga» (p. 195). Il coc da la divergenza pudess derivar dal fatg che la scola rumantscha instruescha fitg bain il tudestg standard, ma ch'impressaris germanofons pretendan er che lur persunal discurren aleman. La «Fondazione Lingue e Culture» (Comano/TI) punctuescha en in editorial da sia revista trimestrala: «Ils 15 da matg en il chantun Turgit ha ina votaziun prescrit ch'in astgia en princip discurren be pli dialect en scolina(...)». Jau manegel ch'ins n'astga betg sutstimar il problem dal fenomen 'dialect', e quai pervi da sia valor simbolica. Igl è cler ch'ins emprova da crear in mitus dal dialect [aleman](...). Las valurs fundamentalas da respect, toleranza ed avertura, sco er quella da la varietad culturala e linguistica, perdan adina dapli teren. Quai bada pli cleramain tgi che fa

part d'ina minoritad» (2). Brohy concluda: «Las debattas davart l'instrucziun da linguas a scola na chalan per cletg mai. I mussan quant fitg ch'ils linguatgs respreschantan valurs differentas. Ils nazionalis (cun u senza l'aleman?) e l'englais vegnan il pli savens revalitads; quels da la migraziun perencunter paisan pir memia per regla memia pauca» (p. 30).

Il talian en scolas germanofonas

1999 han ins introduci l'instrucziun da talian sco emprima lingua «estra» (L2) en scolas primaras germanofonas dal Grischun. Quai ha manà blera lavur preparativa ad ina squadra romanista ed a la magistraglia pertutgada. Davart quels passa diesch onns rapporta *Oscar Eckhardt* (oscar.eckhardt@kulturforchung.ch), in dals megliers experts areguard la gronda varietad dialectala da noss chantun; sia contribuziun è ina da las pli impurtantas en l'entir volum d'actas. Eckhardt descriuva ina situaziun ch'ins po numnar per talian «chiaroscuro». D'ina vart «mussa 63% da la magistraglia ina tenuta plitost u cleramain positiva en fatscha al rom d'instrucziun» (p. 129). Ma quest da l'autra vart «pretenda bler temp e blera lavur, e quai per part perquai che la magistraglia è plitost flailva [en talian](...). Strusch ina terza part è sceptica u schizunt maioritaramain negativa(...)». In stretg pli manegia che persunas spezialisadas duessan instruir L2 empè da la magistraglia generala» (pp. 130 e 133–134). En il medem senn s'exprima mag. *Urs Kalberer* (Landquart): «En la scola primara na po la medema persuna betg pli instruir omadus linguatgs esters» (p. 148). Igl è cler che quai custa; ma tge valess in'instrucziun linguistica dada da persunas che na fissan betg cumpetentas en chausa? *Ladina* ed *Ueli Thöny* (Luzein, ul.thoeny@bluewin.ch) rapportan d'in stgomi reussì, ma ordvart pretensius, tranter lur Savla e Gavla classa e la scola communal da Puschlav. «La situaziun da partenza era l'opposiziun generala da nossa vischnanca cunter l'instrucziun plurilingua(...)». A l'entschatta settember 2006 avainsa fatg ina visita d'in'emna a Puschlav» (p. 84). Ils uffants puschlavins èn vegnids en Partenz da matg 2007. «Quatter onns suenter avainsa examinà l'efficacità dal stgomi, tramettend in questionari a tgi ch'aveva fatg part. 82% han respundi; quai è bler(...). 25% han punctuà ch'il barat als haja gidads fitg a furmar in liom cun la lingua taliana. 92% han respundi ch'ins possia emprer meglier il linguatg ester cun in stgomi che cun l'instrucziun normala(...)». 66% han manegà ch'ins duess realisar pli savens projects da barat linguistic(...). Ma tals projects pretendan ina gronda experienza e bleras enconuschiensas(...). Nus proponin da crear in post chantunale u regional da support(...) saja quai

sin il stgalim da l'administraziun chantunala u sco prestaziun da la SAP» (pp. 85–86).

La scola rumantscha

En scolas rumantschas è L2 il tudestg, ma in L2 vaira spezial. Quai descriuva Cristian Collenberg en ina contribuziun ch'ins sto recumandar a tgi che n'enconuscha betg las relaziuns en talas scolas: «Il tudestg, linguatg da proximitad, n'è betg lingua estra en il senn usità. Ins dudiva e dauda tudestg dapertut; persunas germanofonas datti datiers ed en la parentella sco er en las medias. Ins surpassa adina puspè il cunfin da linguatgs; lieus germanofons èn datiers. Tudestg leg'ins adina puspè, saja quai inscripziuns, texts uffizials, medias u cudeschs. El è essenzial per viver e collià cun reputaziun» (p. 209). Kalberer punctuescha: «Dals umans rumantschs astg'ins pia spetgar ina cumpetenza superiura en tudestg» (p. 148). Collenberg concluda cun insaquantas remartgas fundamentalas: «La spierta da mez d'instrucziun è decisiva per il mintgadi da l'instrucziun(...)». Per giuditgar il success da l'instrucziun plurilingua, na dastg'ins betg resguardar mo il rom 'L2' [il tudestg]. Domadus linguatgs èn fitg relevants per il svilup da la personalitad. Questa dumonda è ordvart spinusa sch'il niz d'in linguatg n'è betg uschè evident sco quel da l'auter» (p. 210).

L'instrucziun bilingua ha sa derasada

1983 a Bravuogn hai tutgà da mort. Il puter, il pli vegl idiom rumantsch, ha stuì succumber en la vischnanca al squitsch politic aleman. La scola fundametalta rumantscha è vegnida tudestga, en clera violaziun dal princip territorial. Jau fetsch endament fitg bain l'occurrenza publica da lezza giada a Bravuogn, presidiada dal magister indigen Rico Falett (1941–2003). Lur han ins mess ad ir l'instrucziun bilingua a Samedan ed en autras vischnancas da l'Engiadina'ota, sco er a Malögia (taliana-tudestga), a Trin ed en singulas classas da Cuira e Glion. *Gian Peder Gregori* (da Bravuogn, gian-peder.gregori@ph-gr.ch) e *Vincenzo Todisco* (Razén, vincenzo.todisco@phgr.ch), docents romanists da didactica da linguatgs a la SAP grischuna, rapportan manidlamain da lezzas novaziuns. «In princip è da promover spezialmain il rumantsch sco la lingua pli flailva e cun quai da promover la bilinguitad dals uffants. Quai emprov'ins da cuntanscher cun differentas mesiras(...)». Ina giada l'on vegn realisada ina furmaziun continuada che pertutga il rumantsch(...). La scola bilingua da Samedan vegn manada tenor il princip da l'immersiun, da la scolina fin a la fin da la scola populara(...). Ina furmaziun continuada correspondentada da la magistraglia, ina evaluaziun ed in accompagnament scientific duain promover il svilup da l'instrucziun bilingua. Cun render publics ils resultats da l'evaluaziun duai vegnir promovida la discussiun publica davart la bilinguitad e la collavuraziun cun ils geniturs. La scola e la vischnanca promovon da cuminanza la bilinguitad ed han stgaffi per quest scopo in coordinatur(...). Uffants che vegnan da nov a Samedan e n'han betg las cumpetenzas en ina da las duas linguas da scola, survegnan durant dus onns in agid d'integrasiun en furma d'instrucziun da lingua speziala en rumantsch u/ed en tudestg(...). Suenter dus onns scolina duain ils uffants esser capabls d'utilisar da maniera passiva ed activa rumantsch e tudestg(...). En tut las lecziuns da roms betg linguistics [da la scola secundara e reala] vegn instrui tenor il princip dal diever integrà da las linguas. Il rumantsch ed il tudestg vegnan utilisads en tut las lecziuns» (pp. 173–176). Ils auturs punctueschan che la scolina instruescha en rumantsch ed en tudestg standard: Il spiert da Samedan è pli avert che quel dal chantun Turgit.

Grevs problems restan averts

«Il project da la scola bilingua da Samedan è vegnì accumpagnà ed evaluà scientificamain dal 1996 al 2007 da l'Institut da pedagogia da l'Universitad da Friburg» (p. 178). Ils resultats da Samedan èn adina stads buns u fitg buns, per part schizunt megliers che quels da la gruppa da controlla d'ina scola fundametalta germanofona. Ma lura vegnan ils quidds: «Ils scolars dal stgalim aut han cuntanschi en ils tests da rumantsch resultats menders ch'ils scolars da la scola primara(...)». Tar il diever linguistic ordaifer la scola san ins constatar in svilup a favur dal tudestg ed a disfavour dal rumantsch. Da quest fatg san ins concluder che la scola suletta n'ha betg la pussaivladad e la vigur dad influenzer il cumportament ed il diever linguistic en la societad» (pp. 178–179). In segund punt negativ è che «la scalarisaziun dals uffants vegn fatta sco enfin ussa cun set onns» (La Quotidiana dals 27 da fanadur 2011, p. 2). En pajais limitrofs, sco la Frantscha e l'Italia, pia er en il Tiroi dal sid trilingua, succeda quai cun sis onns. Geabain, cun sis onns vegnan ils uffants da las valladas ladinas Badia e Gherdeina introducids en talian ed en tudestg. Cun noss sistem perd'ins almain in onn che fiss fitg adattà per la scolaziun linguistica. *Anton Strittmatter*, schef dal post pedagogic da l'U niun tetgala da la magistraglia svizra, ha declerà a la dieta da Cuira: «Il studi da L2 fiss pli efficaci sch'el cumenzass gia en scolina u en l'emprim onn da scola primara(...)». Tuts resultats actuals da la perscrutaziun davart il tscharvè sustegnan la promoziun tempriva dals linguatgs tar ils uffants» (p. 151).

E la furmaziun professionala?

Er a la dieta da Cuira ha Werlen, cun ses fin senn per gistia sociala, fatg attent ad in terz punct che dependa dentant per gronda part da la confederaziun: «Ina finamira centrala da mintga promoziun da la plurilinguitad stuess esser da rinforzar quella da la giuventetgna relativamain pauc scolada, e quai er en las scolas professionalas, per gular lur dischavantatgs» (p. 303). En il volum d'actas descriuva *Willy Nabholz* (Scola profesionala tecnica da Turgit, wnabholz@bluewin.ch) ina situaziun vaira desolada en lez regard; el concluda: «En la scolaziun fundametalta professionala è in'instrucziun bilingua l'unica opziun realistica per smintuir la largia da linguas estras, uschè ditg ch'ins na dispona betg da dapli temp per l'instrucziun(...)». Quai funcziuna gia en singulas scolas professionalas, numnadamain en il chantun Turgit(...) e dacur er a Lucerna ed en l'Argovia. Pliras scolas da Romandia mainan gia daditg insaquantas classas bilinguas, e quai era per la matura professionala(...). Nus basegnain sin stgalim federal ina promoziun uffiziala, cumpetenta ed efficacia da l'instrucziun bilingua(...). I na sa tracta betg en emprima lingia d'instrucziun linguistica, (...) mabain d'occasziuns da duvrar, exercitar, differenziar, rinforzar ed emprer sez, per almain mantegnair las cumpetenzas anteriuras da linguas estras(...). Ins sto cunzunt motivar e qualifitgar la magistraglia per integrar in segund linguatg en sia instrucziun materiala» (pp. 139–142). Quai po parair ina visiu futuristica, ma ins sto conceder che Nabholz e Werlen tutgan qua sin il viv a nosta societad. Igl era davairas ina buna idea d'incumbensar in expert na grischun sco Werlen da commentar las debattas multifaras da la dieta.

*Commembler da la «Cumünanza culturale Pro Bravuogn».

1. Vincenzo Todisco e Marco Trezzini (ed.). *Mythos Babel. Turgit (Pestalozzianum, ISBN 978-3-03755-114-1) 2011.*
2. Gianni Ghisla, Zürich – Mundart – Kindergarten: *Darf man sich noch empören?* En: «*Babylonia*» 1/2011, p. 2. Adressa: *Fondazione Lingue e Culture*, cp 120, 6949 Comano. Posta electronica: *babylonia@idea-ti.ch*. Internet: *www.babylonia.ch*